

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВИКЛИКИ В РЕЗУЛЬТАТІ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Фулей Т.І.,

*кандидат юридичних наук, начальник відділу
наукових досліджень проблем судочинства
та науково-методичного забезпечення суддівської освіти
Національної школи суддів України
ORCID ID: 0000-0002-9800-8785*

Фулей Т. І. Європейська система захисту прав людини: виклики в результаті російського вторгнення в Україну.

У статті проаналізовано виклики, які постали перед європейською системою захисту прав людини, з початку нової повномасштабної фази збройної агресії на території України. Акцентовано увагу на гендерно обумовленому характері аргументації, яка використовувалася російським військово-політичним керівництвом на виправдання вторгнення, зокрема, її схожістю із типовим поясненням кривдника, що вчиняє домашнє насильство. Виокремлено дві великі групи викликів, зумовлених впливом збройного конфлікту після 24.02.2022: до першої віднесено виклики, пов'язані з припиненням членства Російської Федерації у Раді Європи (вихід Російської Федерації з органів Ради Європи, дотримання фінансових зобов'язань, виконання рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та ін.), до другої – які стосуються ймовірної зміни характеру і масштабів звернень до ЄСПЛ. Виходячи з статистичних даних та враховуючи компетенцію Суду розглядати заяви щодо стверджуваних порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Росією до 16.09.2022, а також з огляду на сплановану кампанію подання адвокатами з Росії та окупованих територій тисяч заяв проти України для її дискредитації, спрогнозовано зменшення з плином часу частки російських заяв у ЄСПЛ та збільшення частки заяв проти України. Залежно від суб'єктного складу заявників та держав-відповідачів, виокремлено чотири типи потенційних звернень до ЄСПЛ: громадян України та інших осіб, які перебувають/перебували під її юрисдикцією, проти України; громадян України та інших осіб, які перебувають/перебували під її юрисдикцією, до РФ (до 16.09.2022); громадян РФ, які проживають у державах-членах РЄ, проти держав-членів РЄ; громадян України, які отримали тимчасовий захист та перебувають у державах-членах РЄ, проти держав-членів РЄ.

Зроблено припущення, що одним із найбільших викликів як для ЄСПЛ, так і для вітчизняної правової системи, будуть звернення до ЄСПЛ проти України, подані не лише особами, що постраждали від збройної агресії (або їх родичами), але й засудженими особами, зокрема, за скоєння воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду, та особами, які зазнали обмежень своїх прав через сприяння державі-агресору або внаслідок дії правового режиму воєнного стану. У цьому контексті наголошено на необхідності дотримання процесуальних зобов'язань за ст.ст. 2 та 3 Конвенції стосовно ефективного розслідування загибелі людей, тверджень про катування та нелюдське поводження, права на справедливий суд за ст. 6, права на свободу та особисту недоторканність за ст. 5, зокрема при застосуванні запобіжних заходів, «ніякого покарання без закону» за ст. 7, а також алгоритму перевірки виправданості втручання (трискладового тесту) у неабсолютні права, гарантовані Конвенцією, та підкреслено ключову роль мотивованості судових рішень як гарантії запобігання порушення прав людини.

Ключові слова: права людини, Рада Європи, Конвенція, ЄСПЛ, збройний конфлікт, втручання у права.

Fuley T. I. The European human rights protection system: challenges as a result of the Russian invasion of Ukraine.

The article analyzes the challenges faced by the European human rights protection system since the beginning of a new full-scale phase of armed aggression on the territory of Ukraine. Attention is focused on the gender-based nature of the argumentation used by the Russian military-political leadership to justify the invasion, in particular, its similarity to the typical explanation of the offender who commits domestic violence. Two large groups of challenges caused by the impact of the armed conflict since 24 February 2022 are singled out: the first includes challenges related to the consequences of the cessation of membership of the Russian Federation in the Council of Europe (CoE), i.e. the Russian Federation no longer has the right to be represented in the CoE's organs or bodies, it is bound to fulfil its full financial obligations, to implement the ECtHR judgements, etc.; the second relates to the likely change in the nature and scope of application to the European Court of Human Rights. Based on statistical data and taking into account that the Court remains competent to deal with applications directed against the Russian Federation in relation to acts or omissions capable of constituting a violation of the Convention provided that they occurred until 16 September 2022, as well as in view of the planned campaign of submissions of thousands of applications against Ukraine in order to discredit it made by lawyers from Russia and the occupied Ukrainian territories, it is predicted that the share of applications against Russia in the ECtHR would be decreasing while the share of applications against Ukraine would be increasing. Depending on the subject composition of the applicants and respondent states, the author singles out four types of potential applications to the ECtHR made by: everyone within the Ukrainian jurisdiction against Ukraine; everyone within the Ukrainian jurisdiction against the Russian Federation (until 16 September 2022); citizens of the Russian Federation residing in Europe against the CoE member state(s); citizens of Ukraine residing in Europe against the CoE member state(s).

It is assumed that one of the biggest challenges for both the ECtHR and the domestic legal system would be applications to the ECtHR against Ukraine submitted not only by victims of armed conflict (or their relatives), but also by convicted persons, in particular, for the commission of war crimes, crimes against humanity and the crime of genocide, and by persons who have suffered restrictions of their rights due to assistance to the aggressor state or as a result of the legal regime of martial law. In this context, for domestic legal system is crucial to comply with procedural obligations under Art. 2 and Art. 3 of the Convention regarding the effective investigation of deaths, allegations of torture and inhuman treatment, the right to a fair trial under Art. 6, the right to liberty and security under Art. 5, in particular when it comes to pre-trial detention, no punishment without law under Art. 7. In non-criminal cases the justification of interference in non-absolute rights guaranteed by the Convention should be done in accordance with the three-step test, and reflected in the well-reasoned court decisions.

Key words: human rights, Council of Europe, Convention, ECtHR, armed conflict, interference with rights.

Постановка проблеми. Неспровоковане і широкомасштабне вторгнення однієї держави-члена Ради Європи (далі – РЕ) в іншу висвітило певні виклики для системи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка вважалася дієвою завдяки створенню наднаціонального механізму контролю за дотриманням прав людини і основоположних свобод. Очевидно, що повномасштабне вторгнення стало можливим, бо не спрацювали механізми – як внутрішньодержавні, так і міжнародні – стримувань і противаг, т.зв. *checks and balances*, і державу-агресора та її лідера «ніхто не схопив за руку» в потрібний момент, щоб відвернути настільки трагічні події. Варто зауважити, що аргументація, яка використовувалася російським військово-політичним керівництвом на виправдання вторгнення («Нам не залишили іншого виходу», «Нас спровокували», «Ми були змушені») – типова для кривдника, що вчиняє домашнє насильство (на кшталт «Я не хотів її бити, вона мене довела», «Я не коїв злочин, я відповідав на образ, як міг» [1]). Гендерно обумовлений характер такого нарративу безпомилково «зчитався» з фрази «Подобається, не подобається – терпи, моя красуне» (російською «нравится, не нравится – терпи, моя красавица» [2], яка прямо апелює до згвалтування та має виразний сексуалізований підтекст, що «красавица» має терпіти певні речі, які є неприємними [3], а підтвердженням сприйняття цієї метафори як такої, що в ній йдеться про Україну, є прохання, адресоване речниці Білого дому, прокоментувати саме у такому контексті [4; 5].

Україна, яка показав подальший розвиток подій, – не та країна, яка буде «терпіти», і враховуючи, що нашу державу з демократичним світом об'єднує, серед іншого, усвідомлення неприпустимості гендерного насильства, до законодавчих здобутків першої половини 2022 року можемо віднести довоочікувану ратифікацію Стамбульської Конвенції [6]. Водночас, неспроможність європейської сис-

теми захисту прав людини попередити цю війну не лише підтверджує тезу, що «будь-які труднощі у створенні хорошого міжнародного права бліднуть поряд з проблемою того, як зробити міжнародне право ефективним» [7, с. 3], але й актуалізує потребу дослідження реагування як усієї європейської спільноти, так і держав, що входять до Ради Європи, на нові виклики.

Мета статті – окреслити виклики, які постали перед європейською системою захисту прав людини після 24.02.2022 – початку нової фази збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України, зробити спробу їх класифікації та охарактеризувати окремі з них.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, можна говорити про дві великі групи викликів, зумовлених впливом цього збройного конфлікту – по-перше, це виклики, пов'язані з припиненням членства РФ у Раді Європи, і по-друге, які стосуються ймовірної зміни характеру і масштабів звернень до Європейського суду з прав людини.

Щодо викликів, пов'язаних із припиненням членства РФ у РЄ, то Парламентська асамблея Ради Європи (далі – ПАРЕ) визнала, що «Російська Федерація вчинила грубі порушення Статуту Ради Європи, несумісні зі статусом держави-члена, не несе своїх зобов'язань перед Радою Європи та не виконує зобов'язання перед нею». Тому ПАРЕ вважає, що Російська Федерація «більше не може бути членом Організації» [8] і прийняла 15.03.2022 про це відповідний висновок № 300. Окрім того, резолюцію про припинення членства РФ у Раді Європи прийняв 16.03.2022 Комітет Міністрів Ради Європи [9] (далі – КМ РЄ).

Припинення членства в РЄ відповідно до п. 3 ст. 58 Конвенції означає також, що відповідна держава перестав бути і стороною Конвенції на тих самих умовах. Відомо, що Росія зробила заяву про денонсацію Конвенції «на своїх умовах», що призвело до питань, чи виконає РФ свої зобов'язання за Конвенцією, оскільки відповідно до п. 2 ст. 58 Конвенції «денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійснене нею до дати, від якої денонсація набирає чинності» [10].

Якими ж є наслідки виходу Росії з Ради Європи? Керівництво РЄ насамперед стурбоване виконанням фінансових зобов'язань [11], зокрема, сплатою її обов'язкових фінансових внесків до загального бюджету Організації, а також до бюджетів тих часткових угод, членом яких вона є, що було підкреслено у спеціальній резолюції КМ РЄ (РФ зобов'язана повністю виконувати свої фінансові зобов'язання, що випливають з її членства в РЄ та часткових угод, до дати припинення її членства в Організації, включаючи свої внески на 2022 рік, визначені пропорційно часу її перебування, а також несе відповідальність за всю заборгованість, нараховану на дату припинення її членства [12, п. 10]; у 2022 році він становить 34 млн. євро із 477 млн. євро загального бюджету РЄ, тобто близько 7% [11].

Важливим наслідком є вихід РФ з усіх органів; зокрема, в Резолюції КМ РЄ CM/Res(2022)3 зазначено про позбавлення права представництва в КМ РЄ і ПАРЕ, а також в будь-яких їх допоміжних органах; Конгресі місцевих і регіональних влад та в будь-яких його допоміжних органах; припиняється членство представників у Групі міжнародного співробітництва з наркотиків і наркоманії (Група Помпиду); Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії); Групі держав проти корупції (GRECO) та органах, створених на виконання багатьох інших європейських угод; будь-яка участь Російської Федерації в заходах і програмах, організованих РЄ або конференціях, скликаних РЄ, відтепер регулюється чинними положеннями або практикою, що застосовуються до участі держав, які не є членами. Припиняються усі проекти, які реалізовує Програмний офіс РЄ в Москві, умови для збереження Офісу більше не виконуються [12].

Дражливим питанням для РЄ залишається невиконання Росією рішень ЄСПЛ, яких наприкінці 2020 року було 1789, з них 107 – ключові. Зокрема, під час засідання 8-9.03.2022 Комітет міністрів РЄ розглянув низку справ щодо РФ [13], у т.ч. щодо міждержавної справи *Georgia v. Russia (I)* (заява № 13255/07), пов'язаної з арештом, затриманням та колективним видворенням з Російської Федерації громадян Грузії у 2006–2007 роках. Комітет висловив глибокий жаль з приводу того, що, незважаючи на підписання Меморандуму про взаєморозуміння 17.12.2021 російська влада не виплатила 10 000 000 євро як справедливую сатисфакцію, а у наданому російською владою 17.02.2022 звіті не вказано терміни для здійснення платежу [14]. Ще одним питанням був розгляд групи справ *Lashmankin*, що охоплює 46 справ, які стосуються розгону несанкціонованих мирних демонстрацій, що не становлять загрози для громадського порядку [15].

Щодо викликів, які стосуватимуться зміни характеру та масштабів звернень до ЄСПЛ, то певною мірою вони пов'язані з припиненням членства РФ у РЄ: як відомо, ЄСПЛ прийняв резолюцію [16],

відповідно до якої визнав свою компетенцію розглядати заяви щодо стверджуваних порушень Конвенції Росією до 16.09.2022.

Станом на 30.06.2022 з усієї кількості заяв, які перебувають на розгляді в ЄСПЛ (72 750) частка Росії становить 24,1% (17 550) [17], тобто це кожна четверта заява. Зауважимо, що частка російських справ поступово зменшується (так, станом на 28.02.2022 вона становила 24,8% (18 000 з 72 550) [18]), і враховуючи, що після 16.09.2022 Суд не прийматиме до розгляду заяв проти Росії, ця тенденція зберігатиметься. Водночас, адвокати з Росії й окупованих територій сплановано подають тисячі заяв до ЄСПЛ проти України для її дискредитації: наприклад, відповідно до розслідування «Схем» (спільний проєкт Радіо Свобода і телеканалу «UA:Перший»), опублікованому у квітні 2021 року, з 6789 заяв, які стосуються подій на Сході України, 5155 заяв подано представниками юридичної компанії, афілійованої з Міністерством юстиції РФ [19]. Ураховуючи, що війна проти України ведеться найрізноманітнішими засобами, зокрема, і юридичними, можна спрогнозувати збільшення як таких заяв, як і загалом зростання частки українських справ (станом на 30.06.2022 – 11 700 заяв, або 15,7% [17], станом на 28.12.2022 – 11 350 або 15,6% [18]), до чого варто бути готовим як Україні, так і ЄСПЛ.

На даний час на розгляді ЄСПЛ перебувають п'ять міждержавних (поданих відповідно до ст. 33 Конвенції) справ України проти Росії: 1) щодо Криму (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*, заяви № 20958/14 та 38334/18) – у ній Велика Палата ЄСПЛ прийняла ухвалу щодо прийнятності [20], у якій визнала, що Росія здійснює ефективний контроль над територією півострова починаючи з 27.02.2014; 2) об'єднана справа України і Нідерландів (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*, заяви №№ 8019/16, 43800/14 та 28525/20) щодо подій на Сході України, вивезення трьох груп дітей на територію РФ у 2014 році та збиття МН17 – у ній 26.01.2022 відбулися усні слухання щодо прийнятності [21]; 3) щодо захоплення трьох суден і екіпажів у Керченській затоці (*Ukraine v. Russia (VIII)*, заява № 55855/18); 4) щодо викрадення і вбивства людей та нерозслідування цих випадків (*Ukraine v. Russia (IX)*, заява № 10691/21); 5) щодо масових і грубих порушень Російською Федерацією прав людини починаючи з 24.02.2022 – початку її військової операції на території України (*Ukraine v. Russia (X)*, заява № 11055/22) – щодо неї 1.03.2022 ЄСПЛ постановив ухвалу про життя тимчасових заходів відповідно до Правила 39 Регламенту Суду щодо порушень за ст.ст. 2, 3 та ст. 8 Конвенції [22], а 4.03.2022, з огляду на значну кількість індивідуальних звернень, вирішив, що тимчасові заходи відповідно до Правила 39 вважаються такими, що охоплюють будь-який запит, поданий особами, які підпадають під категорію цивільних осіб, які надають достатні докази того, що вони стикаються з серйозним і неминучим ризиком неоправданого завдання шкоди їхній фізичній недоторканості та/або праву на життя [23]. За повідомленням Суду, 23.06.2022 ЄСПЛ отримав від Уряду України заповнену заяву у цій справі, а також зазначив, що окрім п'яти міждержавних справ, до ЄСПЛ подано приблизно 8,5 тисяч індивідуальних заяв, пов'язаних з подіями у Криму та на Сході України [24], серед яких – справа *Ayley and Others v. Russia and Angline and Others v. Russia* (заяви № 25714/16 та № 56328/18), подана загалом 380 заявниками-родичами загиблих в авіакатастрофі МН17 [25], а також справи Надії Савченко (*Savchenko v. Russia*, заява № 50171/14) та Олега Сенцова (*Sentsov v. Russia*, заява № 48881/14) [26].

Прогнозуючи можливі звернення до ЄСПЛ, зумовлені широкомасштабною фазою війни, залежно від суб'єктного складу заявників та держав-відповідачів, можемо виокремити щонайменше чотири типи заяв: 1) громадян України та інших осіб, які перебувають/перебували під її юрисдикцією, проти України; 2) громадян України та інших осіб, які перебувають/перебували під її юрисдикцією, до РФ (до 16.09.2022); 3) громадян РФ, які проживають у державах-членах РЄ, проти держав-членів РЄ; 4) громадян України, які отримали тимчасовий захист і перебувають у державах-членах РЄ, проти держав-членів РЄ.

Другий, третій та четвертий типи справ об'єднуватиме те, що відповідачами у них є не наша держава. Наприклад, до третього типу потенційних звернень належатимуть скарги росіян щодо стверджуваного порушення їхніх прав у державах-членах РЄ, зумовлених обмежувальними заходами, запровадженими як реакція на збройну агресію проти України. Так, Європейська комісія опублікувала рекомендацію [27] із закликом до країн Європейського Союзу (далі – ЄС) негайно скасувати всі схеми надання громадянства інвесторам та провести жорсткі перевірки, які усунуть ризики схем надання посвідки на проживання інвесторам. Деякі російські чи білоруські громадяни, проти яких запровадили санкції або ті, які підтримують війну в Україні, отримали громадянство ЄС або право на проживання, включаючи право вільного пересування у Шенгенській зоні, у межах цих схем. Єврокомісія рекомендувала країнам оцінити, чи слід відкликати громадянство, надане за схемою «золотого паспорта»

громадянам Росії чи Білорусі, включеним до списку санкцій ЄС у зв'язку з війною в Україні. Також дозволи на проживання, видані за цією схемою тим, хто потрапив під санкції, повинні бути негайно відкликани після індивідуальної оцінки та відповідно до принципу пропорційності, з дотриманням основоположних прав та національного законодавства держав-членів. Окремі держави-члени РЄ почали контролювати використання символіки на підтримку вторгнення Росії в Україну і за необхідності анулювати візи порушників [28], блокувати банківські рахунки та перекази російських користувачів [29; 30] тощо. Вичерпавши засоби оскарження на національному рівні, такі заявники звертатимуться до ЄСПЛ із скаргами на дії відповідних держав.

Проте одним із найбільших викликів для ЄСПЛ, як зрештою і для вітчизняної правової системи, будуть звернення до ЄСПЛ проти України, причому як постраждалих від цієї війни (або їх родичів), так і осіб, які зазнали обмежень своїх прав через сприяння державі-агресору, порушення законів і звичаїв війни та ін.

У цьому контексті насамперед наголосимо, що в умовах збройного конфлікту Конвенція продовжує діяти, і відступ від зобов'язань за ст. 15 передбачатиме перевірку з боку ЄСПЛ, наскільки у конкретній ситуації він був продиктований вимогами тих обставин, які склалися. Враховуючи, що держава має не лише негативні, але й за багатьма статтями Конвенції – також позитивні зобов'язання, їх виконання є критичним для уникнення визнання Судом порушення. Передусім, йдеться про дотримання процесуальних зобов'язань за ст.ст. 2 та 3 Конвенції стосовно ефективного розслідування загибелі людей, тверджень про катування та нелюдське поводження. Зауважимо, що стандарти ефективного розслідування добре відомі з усталеної практики ЄСПЛ; труднощі можуть виникнути лише на етапі їх фактичного дотримання представниками уповноважених державних органів.

Ще одним викликом для України, що може спричинити звернення до ЄСПЛ, є дотримання конвенційним вимог при розгляді в умовах воєнного стану кримінальних проваджень – причому, йдеться як про обвинувачення у скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи злочину геноциду, так і про обвинувачення у скоєнні загальнокримінальних злочинів. Тому важливим є дотримання вимог права на справедливий суд за ст. 6 Конвенції, а також права на свободу та особисту недоторканність за ст. 5, зокрема при застосуванні запобіжних заходів.

Новим викликом може виявитися застосування ст. 7 «Ніякого покарання без закону», тим більше, що вона гарантує право, яке не може бути обмежене під час надзвичайних ситуацій. Не буде помилковим твердження, що на відміну від ст.ст. 2, 3, 5, 6 та ст. 8 Конвенції, з основними стандартами яких українські судді обізнані з огляду у т.ч. на значну кількість рішень ЄСПЛ стосовно України, практика ЄСПЛ за ст. 7 Конвенції є малознаною – досі щодо України порушення було констатовано лише у рішеннях у справі «*Веренцов проти України*» (заява № 20372/11), тоді як у таких справах як *Ruban v. Ukraine* (заява № 8927/11) та *Shabelnik v. Ukraine (no. 3)* (заява № 54806/18) ЄСПЛ визнав відсутність порушення ст. 7 Конвенції. Водночас, у зв'язку з криміналізацією колабораційної діяльності [31] та практичними труднощами, що виникають при застосуванні ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» серед українських фахівців активізувалася дискусія щодо існування правових підстав для визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення і призначення покарання. Варто зазначити, що ЄСПЛ неодноразово аналізував, чи не порушується принцип законності у кримінальному праві, гарантований ст. 7 Конвенції, у справах за обвинуваченнями у воєнних злочинах та злочинах геноциду, зокрема у справах *Jorgic v. Germany* (заява № 74613/01), *Kononov v. Latvia [GC]* (заява № 36376/04), *Vasiliauskas v. Lithuania [GC]* (заява № 35343/05), *Drélingas v. Lithuania* (заява № 28859/16) та нещодавно (20.01.2022) постановленому рішеннях у справі *Milanković v. Croatia* (заява № 33351/20), а у злочинах проти людяності, коли ґрунтувався виключно на міжнародному праві – у справі *Korbely v. Hungary [GC]* (заява № 9174/02). На нашу думку, як змістові складові цих рішень ЄСПЛ, так і методологія аналізу, використана Судом, може бути корисною для вітчизняної системи кримінальної юстиції.

Одне з ключових питань, яке поставало у цих справах, зводилося до того, чи могли заявники на момент подій розумно передбачати, за потреби – за допомогою юриста, що їм загрожує кримінальне покарання і визнання винним у скоєнні інкримінованих злочинів. Варто також враховувати, що теперішня ситуація значно відрізняється від тих, коли такі справи розглядалися у національних судах, зокрема, значним розвитком практики міжнародних трибуналів та доктрини. Наприклад, у вищезгаданій справі *Jorgic v. Germany* ЄСПЛ визнав відсутність порушення ст. 7 Конвенції, хоча заявник, який був першою особою, засудженою німецькими судами за геноцид відповідно до статті 220a від

моменту її інкорпорації до Кримінального кодексу у 1955 році, стверджував, серед іншого, що тлумачення німецькими судами «наміру знищити» у статті 220а суперечило схваленому міжнародною спільнотою тлумаченню того ж поняття у статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [32, п. 93]. У цьому зв'язку ЄСПЛ відзначив, що хоча на час згаданих подій обсяг статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду був предметом суперечок науковців стосовно визначення «наміру знищити групу» [31, п. 111], і рішення національних і міжнародних судів стосовно кваліфікації злочину геноциду були ухвалені після скоєння згаданих діянь, тому заявник не міг спиратись на ці тлумачення на момент скоєння злочинів [32, п. 112], однак на той час кілька джерел вже тлумачили злочин геноциду так само, як і німецькі суди, і заявник (якого було визнано винним у діяннях значної тяжкості і тривалості: вбивстві кількох людей, позбавленні волі і жорстокому поводженні з багатьма людьми протягом кількох місяців, скоєних у якості командира воєнізованого формування і для проведення політики етнічних чисток), міг розумно передбачати (за потреби – за допомогою юристів) ризик того, що за діяння, скоєні у 1992 році, його звинуватять і засудять за геноцид [32, п. 113]. Тому тлумачення національними судами злочину геноциду можна розумно вважати таким, що відповідає суті цього злочину, і котре могло бути розумно передбачене заявником на час подій [32, п. 114]. Зауважимо, що розгляд справи на національному рівні тривав у 1997 (в апеляційному суді, що діяв як перша інстанція) та 1999 (федеральний суд як апеляційна інстанція) роках, і з цього часу прийнято чимало рішень як Міжнародними кримінальними трибуналами щодо колишньої Югославії та Руанди і Міжнародним кримінальним судом, так і ЄСПЛ за скаргами воєнних злочинців, що сприяє передбачуваності норм щодо кримінальної відповідальності, зокрема, за міжнародні злочини; водночас спроби оскаржити вироки як такі, що порушують ст. 7 Конвенції, очевидно, будуть.

В адміністративних справах, коли дії держави в особі її органів є втручанням у одне із прав, передбачених Конвенцією, – а таких ситуацій у воєнний час виникає чимало – важливо дотримуватися алгоритму перевірки виправданості втручання (трискладового тесту) і не лише враховувати це в юридичному аналізі, але й мотивовано викладати у судовому рішенні. Це стосуватиметься насамперед реалізації положень Закону України «Про санкції» [33], але також і інших обмежень прав і основоположних свобод, передбачених частиною першою ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [34]. Хоча такі обмеження можуть бути пов'язані з реалізацією багатьох прав, гарантованих Конвенцією, найбільшу кількість звернень можна очікувати щодо захисту права власності. Прикметно, що закон про уточнення деяких положень щодо примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів (законопроект № 7169 від 15.03.2022 [34]) направлено на підпис Президенту, проте на момент написання цієї статті не підписано главою держави, а його прийняття Верховною Радою України викликало певні застереження та побоювання щодо можливих порушень прав, гарантованих статтею 1 Першого протоколу до Конвенції [35]. Відтак, у справах, де дії держави становитимуть втручання у права, гарантовані Конвенцією, критичним є викладення у мотивувальній частині рішень національних судів, як це передбачено частиною четвертою ст. 246 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС), зокрема, мотивів незастосування норм права, на які посилалися сторони і які суд не застосував, мотивованої оцінки аргументів, наведених учасниками справа, а також мотивів, з яких у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень суд, відмовляючи у позові, дійшов висновку, що оскаржуване рішення, дія чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень визнано судом таким, що вчинено відповідно до вимог частини другої статті 2 КАС.

Наголосимо, що ключова роль мотивації стосується, безперечно, не лише адміністративних справ. Відсутність належної мотивації та підміна її «ритуальними» цитатами з рішень ЄСПЛ, що є «Ахілєсовою п'ятою» рішень національних судів – і це вбачається з практики ЄСПЛ щодо України – може призвести до визнання порушення Конвенції, незважаючи на законність дій держави.

Висновки. Внаслідок нової фази збройної агресії проти України у фокусі наукових досліджень опинилися виклики, які постали перед європейською системою захисту прав людини. Загалом можна виокремити дві великі групи викликів: які пов'язані з припиненням членства РФ у Раді Європи (вихід РФ з органів РС, сплата членських внесків, виконання рішень ЄСПЛ та ін.), та які стосуються ймовірної зміни характеру і масштабів звернень до ЄСПЛ. Залежно від суб'єктного складу заявників та держав-відповідачів, авторкою виокремлено чотири типи потенційних звернень до ЄСПЛ: громадян України та інших осіб, які законно перебувають/перебували на її території, проти України; громадян України та інших осіб, які законно перебувають/перебували на її території, до РФ (до 16.09.2022);

громадян РФ, які проживають у державах-членах РС, проти держав-членів РС; громадян України, які отримали тимчасовий захист/перебувають у державах-членах РС, проти держав-членів РС. З часом частка заяв проти Росії, яка на сьогодні складає майже 25%, зменшуватиметься, тоді як проти України – ймовірно збільшуватиметься. Розгляд таких заяв буде одним із найбільших викликів для системи Конвенції. До ЄСПЛ звертатимуться не лише особи, що постраждали від збройної агресії (або їх родичі), але й засуджені, зокрема, за скоєння воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду, та особи, які зазнали обмежень своїх прав через сприяння РФ або внаслідок дії правового режиму воєнного стану. У цьому контексті викликом для національної правової системи буде неухильне дотримання конвенційних зобов'язань, а для судової – належне мотивування судових рішень. Це потребуватиме і подальших наукових досліджень, зокрема, виконання державою своїх позитивних зобов'язань в умовах збройного конфлікту, співвідношення вимог права на справедливий суд за Конвенцією та міжнародним гуманітарним правом, дотримання конвенційних стандартів при розгляді кримінальних проваджень щодо воєнних та інших міжнародних злочинів, врахування соціального контексту здійснення правосуддя в умовах правового режиму воєнного стану та ін.

Список використаних джерел:

1. Мазурчук В. Сама довела і спровокувала: головні міфи про домашнє насилля. *Факти. Здоров'я*. 29 липня 2021. URL : <https://health.fakty.com.ua/ua/napulsi/aktualno/sama-dovela-i-sprovokovala-golovni-mify-pro-domashnye-nasyllu/> (дата звернення 03.08.2022).
2. Путін Зеленському: «Терпи, моя красуне». *BBC News. Україна*. 8 лютого 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aelXMhN4x_M (дата звернення 03.08.2022).
3. «Терпи, моя красуне»: чому Путін апелює до культури зґвалтування. *Повага: кампанія проти сексизму*. 8 лютого 2022. URL: <https://povaha.org.ua/terpy-moya-krasune-chomu-putin-apelyuye-do-kultury-zgvaltuvannya/> (дата звернення 03.08.2022).
4. Білий дім відповів на «терпи, красуне» Путіна: жарти про зґвалтування обурюють. *Українська правда*. 10 лютого 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/10/7323455/> (дата звернення 03.08.2022).
5. Press Briefing by Press Secretary Jen Psaki, February 9, 2022. The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/press-briefings/2022/02/09/press-briefing-by-press-secretary-jen-psaki-february-9-2022/> (дата звернення 03.08.2022).
6. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення 03.08.2022).
7. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Ер з англ. К. : АртЕк, Будапешт, Інститут Конституційної і Законодавчої політики, 1997. 624 с.
8. The Russian Federation can no longer be a member State of the Council of Europe, PACE says. URL: <https://pace.coe.int/en/news/8638/the-russian-federation-can-no-longer-be-a-member-state-of-the-council-of-europe-pace-says> (дата звернення 03.08.2022).
9. Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://www.coe.int/en/web/moscow/-/resolution-cm-res-2022-2-on-the-cessation-of-the-membership-of-the-russian-federation-to-the-council-of-europe> (дата звернення 03.08.2022).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI.1950) : ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 03.08.2022).
11. «На собственных условиях». Какова цена выхода России из Совета Европы? *BBC News. Русская служба*. 15 марта 2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-60759179> (дата звернення 03.08.2022).
12. Resolution CM/Res(2022)3 on legal and financial consequences of the cessation of membership of the Russian Federation in the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 23 March 2022 at the 1429bis meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a5ee2f (дата звернення 03.08.2022).
13. Implementing ECHR judgments: latest decisions from the Committee of Ministers. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/implementing-echr-judgments-latest-decisions-from-the-committee-of-ministe-3> (дата звернення 03.08.2022).
14. Interim Resolution CM/ResDH(2022)55. Execution of the judgments of the European Court of Human Rights. Georgia v. Russia (I) (Adopted by the Committee of Ministers on 9 March 2022 at the 1428th meeting of

the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5c8fc (дата звернення 03.08.2022).

15. Interim Resolution CM/ResDH(2022)54 Execution of the judgments of the European Court of Human Rights. Lashmankin group against Russian Federation (Adopted by the Committee of Ministers on 9 March 2022 at the 1428th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5c8fa (дата звернення 03.08.2022).

16. Resolution of the European Court of Human Rights on the consequences of the cessation of membership of the Russian Federation to the Council of Europe in light of Article 58 of the European Convention on Human Rights. 22.03.2022. URL: https://echr.coe.int/Documents/Resolution_ECHR_cessation_membership_Russia_CoE_ENG.pdf (дата звернення 03.08.2022).

17. European Court of Human Rights. Pending applications allocated to a judicial formation. 30/06/2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2022_BIL.PDF (дата звернення 03.08.2022).

18. European Court of Human Rights. Pending applications allocated to a judicial formation. 28/02/2022.

19. Адвокати з Росії й окупованих територій сплановано подають тисячі заяв до ЄСПЛ проти України для її дискредитації – «Схеми». *Радіо Свобода*. 08 квітня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemu-masovi-skarhu-protu-ukrayiny-do-yespl/31193785.html> (дата звернення 03.08.2022).

20. Ukraine v. Russia (re Crimea), nos. 20958/14 and 38334/18. Dec. [GC] 16 December 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622> (дата звернення 03.08.2022).

21. Grand Chamber hearing: inter-State case concerning events in eastern Ukraine. Press Release issued by the Registrar of the Court. ECHR 029 (2022). 26.01.2022.

22. The European Court grants urgent interim measures in application concerning Russian military operations on Ukrainian territory. ECHR 068 (2022). 01.03.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7272764-9905947> (дата звернення 03.08.2022).

23. Decision of the Court on requests for urgent interim measures in individual applications concerning Russian military operations on Ukrainian territory – Rule 39 of the Rules of Court. ECHR 073 (2022). 04.03.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7277548-9913621> (дата звернення 03.08.2022).

24. Inter-State case Ukraine v. Russia (X): receipt of completed application form and notification to respondent State. ECHR 220 (2022). 28.06.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7372751-10076076> (дата звернення 03.08.2022).

25. Applications nos. 25714/16 and 56328/18 Sharlene Ayley and Others against Russia and Angline and Others against Russia lodged on 6 May 2016 and 23 November 2018 respectively. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192578> (дата звернення 03.08.2022).

26. Application no. 48881/14 Oleg Gennadyevich Sentsov against Russia lodged on 7 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186954> (дата звернення 03.08.2022).

27. Commission recommendation on immediate steps in the context of the Russian invasion of Ukraine in relation to investor citizenship schemes and investor residence schemes. European Commission. Migration and Home Affairs. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/recommendation-limit-access-individuals-connected-russian-belarusian-government-citizenship_en (дата звернення 03.08.2022).

28. Естонія почала анулювати візи осіб із символікою на підтримку агресії проти України. *Європейська правда*. 9 квітня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/9/7137537/> (дата звернення 03.08.2022).

29. Julien Da Sois. «On m'a dit que mes virements étaient bloqués parce que j'étais Russe». *Le Figaro*. 31.03/2022. URL: <https://www.lefigaro.fr/consol/on-m-a-dit-que-mes-virements-etaient-bloques-parce-que-j-etais-russe-les-mesaventures-des-russes-avec-les-banques-en-france-20220331> (дата звернення 06.08.2022).

30. Стогней А., Чурманова К. Токсичные до последней копейки: у россиян начались проблемы в европейских банках. *BBC News*. Русская служба. 6 апреля 2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-61000346> (дата звернення 06.08.2022).

31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення 06.08.2022).

32. Jorgic v. Germany, no. 74613/01, judgment 12 July 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81608> (дата звернення 03.08.2022).

33. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення 06.08.2022).

34. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 06.08.2022).

35. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» щодо уточнення окремих положень. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39237> (дата звернення 03.08.2022).

36. Шабунін В. Уникнути пострілу в ногу: що потрібно змінити в процедурі конфіскації майна росіян і колаборантів. *Дзеркало тижня*. 4 квітня 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/uniknuti-postrilu-v-nohu-shcho-potribno-zminiti-v-protseduri-konfiskatsiji-majna-rosijan-i-kolaborantiv.html> (дата звернення 03.08.2022).